

הרב אהרן ליכטנשטיין

חיוב נשים בהדלקת נרות חנוכה*

הסוגייה המרכזית העוסקת בדיני נר חנוכה היא הסוגייה במסכת שבת החל מדף כ"ב. אחת השאלות המרכזיות העולות מסוגייה זו היא השאלה האם "הדלקה עושה מצווה", או "הנחה עושה מצווה". הגמרא בדף כ"ג ע"א מגיעה למסקנה שהדלקה עושה מצווה, ועל כן קובעת:

"והשתא, דאמרין הדלקה עושה מצוה - הדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה ולא כלום. אשה ודאי מדליקה, דאמר רבי יהושע בן לוי: נשים חייבות בנר חנוכה שאף הן היו באותו הנס."

מסקנת הגמרא, על פי דברי רבי יהושע בן לוי, מעלה את השאלה מהו אופי חיוב הנשים בהדלקת נרות החנוכה. השיעור יעסוק בשאלה זו, ובשאלת ההלכה הנהוגה בימנו.

דברי רבי יהושע בן לוי מקבילים לדבריו בשני הקשרים אחרים, שהובאו בשתי סוגיות אחרות: בעניין מצות קריאת מגילה במסכת מגילה ד' ע"א, ובעניין מצות ד' כוסות במסכת פסחים ק"ח. בשלושת המקומות, ההבנה היא שמעיקר הדין נשים היו צריכות להיות פטורות, שהרי אלו מצוות עשה שהזמן גרמן, אך כיוון ש"אף הן היו באותו הנס" - קיימת חריגה מהדין הכללי, ונשים התחייבו אף הן במצוות אלו.

במאמר מוסגר נעיר שכל זה נכון אם נניח שבמצוות דרבנן שהזמן גרמן נשים פטורות. מרש"י משמע שלא כך, אך הנחה זו מקובלת על שאר הראשונים. בכל אופן, גם אם נבין שנשים חייבות במצוות דרבנן שהזמן גרמן, ניתן להסביר שאמנם מצוות אלו הן מדרבנן, אך בקיומן קיים גם פן של דאורייתא, כגון פרסומי ניסא. בנושא זה קיים דיון נרחב בביאורו של הרב פערלא לספר המצוות לרב סעדיה גאון, ושם משמע שיסוד השבח וההודאה שבמצוות אלו הוא מדאורייתא.

היקף הדין

התוספות במגילה מקשים קושייה מעניינת: הגמרא בפסחים (מ"ג ע"ב) מסיקה שנשים חייבות לאכול מצה ביום הראשון של פסח מהיקש - "כל שישנו בבל תאכל חמץ, ישנו בקום אכול מצה". מדוע הגמרא נזקקת להיקש זה, ואינה מסבירה בפשטות ש"אף הן היו באותו הנס"? בתשובה לקושייה זו, הסבירו התוספות שהטעם של "אף הן היו באותו הנס" מועיל רק מדרבנן, אך לא מדאורייתא. לכן, כדי להוכיח שנשים חייבות לאכול מצה מדאורייתא - היה צריך להשתמש בהיקש, ולא די היה ב"אף הן היו באותו הנס".

הסבר אחר הסביר הגר"ד סולובייצ'יק בשם אביו הרב משה סולובייצ'יק: הנימוק "אף הן היו באותו הנס" נאמר רק לגבי מצוות שקיומן מתייחס ישירות לנס - מצוות שיש בהם מימד של 'פרסומי ניסא'. במצה ובסוכה - אמנם הטעם לציטוט המצווה הוא הנס שהתרחש, אך **תוכן** המצווה אינו כולל את פרסום הנס. התורה אמנם ציוותה לשבת בסוכה כדי לפרסם את הנס שנעשה במדבר, אך זוהי מטרת המצווה ולא תוכן הציטוט שנצטווה כל אחד. הציטוט הוא לשבת בסוכה, ולא לפרסם את הנס. כך גם במצות אכילת מצה: האדם נצטווה לאכול מצה, ורק טעם הציטוט הזה הוא לפרסם את נס יציאת מצרים. לעומת זאת, בשלוש המצוות הראשונות שהזכרנו - שתיית ארבע כוסות, מקרא מגילה ונר חנוכה - 'פרסומי ניסא' אינו רק מטרת המצווה, אלא מרכיב בהגדרת המצווה; זהו תוכן הציטוט המוטל על כל אחד ואחד, לפרסם את הנס.

ראיה לחילוק בין סוגי המצוות השונים ניתן להביא מהברכה שמברכים בשעת קיום המצווה. בהדלקת נר חנוכה ובמקרא מגילה מברכים ברכת "שעשה ניסים", מעבר לברכת המצווה הרגילה, וברכה זו מעידה על כך שתוכן הציטוט הוא פרסומי ניסא. לגבי שתיית ארבע כוסות - כבר הקשה הראב"ד מדוע אין מברכים "על הנסים", והסביר שברכת "אשר גאלנו" כבר כוללת את המימד של 'פרסומי ניסא'. שזה בא לידי ביטוי בברכת אשר גאלנו. על כן, דווקא במצוות אלו הנימוק "אף הן היו באותו הנס" יכול לחייב נשים, מה שאין כן בשאר המצוות, כמו אכילת מצה.

אופי חיוב נשים

האם נשים יכולות להוציא גברים ידי חובת הדלקת נרות? שאלה זו מתעוררת בראשונים בעיקר לעניין מקרא מגילה, אך קיימת התייחסות גם לנר חנוכה.

בעניין מקרא מגילה, פוסק הרמב"ם בהלכות מגילה בפרק א' בהלכות א' וב':

"קריאת המגילה בזמנה מצות עשה מדברי סופרים, והדברים ידועים שהיא תקנת נביאים. והכל חייבים בקריאתה, אנשים ונשים וגרים ועבדים משוחררים, ומחנכין את הקטנים לקרותה, ואפילו כהנים בעבודתן מבטלין עבודתן ובאין לשמוע מקרא מגילה..."

אחד הקורא ואחד השומע מן הקורא יצא ידי חובתו, והוא שישמע ממי שהוא חייב בקריאתה. לפיכך אם היה הקורא קטן או שוטה - השומע ממנו לא יצא."

נראה מדברי הרמב"ם שחיוב הנשים זהה לחיוב הגברים, והוא אינו מזכיר כלל שקיים הבדל כלשהו בין גברים לנשים לעניין מקרא מגילה. לכן, לכאורה, אין סיבה לחשוב שלדעתו יהיה הבדל בין נשים לגברים גם לעניין הדלקת נרות חנוכה.

בניגוד לדעת הרמב"ם, התוספתא במגילה (לפי אחת הגרסאות) כותבת שנשים אינן יכולות לקרוא מגילה ולהוציא גברים ידי חובתם, וכך פסק הבה"ג. מה הדין לדעתו בהדלקת נרות חנוכה? לכאורה, ניתן להעלות שלוש אפשרויות עקרוניות:

* המאמר לא עבר את ביקורת הרב.

הראב"ה הרחיב כיוון זה במיוחד, והסיק מכך שנשים צריכות לברך "על משמע מגילה", ולא "על מקרא מגילה", אפילו אם הן קוראות לעצמן. במאמר מוסגר יש לציין שלא ברור אם לדעתו אישה שקראה מגילה ולא שמעה את קריאתה יוצאת ידי חובה.

בכל אופן, המסקנה מכיוון זה היא ש"אף הן היו באותו הנס" מחייב באותה רמה כמו עיקר הדין, ומצנת מקרא מגילה היא מצווה חריגה, שרק בה נשים אינן יכולות להוציא גברים ידי חובתם.

"אף הן היו באותו הנס"

אם נרצה לטעון שאף בנר חנוכה אישה יכולה להוציא גברים ידי חובתם, הרי שעלינו לנקוט באחת משתי אפשרויות:

1. ניתן לטעון שבנר חנוכה ובשתיית ארבע כוסות קיימים שני תכנים למצווה, כאשר הגברים התחייבו בתוכן אחד ואילו נשים התחייבו בתוכן אחר.

2. ניתן להסביר שהחייב משום "אף הן היו באותו הנס" מעמיד את הנשים בדרגת-חייב נמוכה יותר מזו של הגברים.

הנקודה האחרונה מתקשרת למחייב המיוחד של הנשים - "אף הן היו באותו הנס". מה פשר המילה "אף"? האם היא מלמדת שחייב הנשים אינו ברמה הבסיסית, וחייב הנשים הוא מעין נספח לחייב הגברים; או שמא "אף" פירושו הקבלה מלאה ברמת החייב? לפי הכיוון הראשון, הרי שרמת החייב של נשים פחותה מזו של גברים, וזוהי הסיבה (לדעת הראב"ה) לכך שהן הצטוו רק לשמוע מגילה. ההבחנה בין הציווי לקרוא מגילה לבין הציווי לשמוע את קריאתה מצביעה על שתי רמות חיוב שונות, לנשים ולגברים. מכאן נוכל ללמוד שאף במצנת הדלקת נרות חנוכה, כאשר תוכן החייב של הגברים והנשים הוא זהה, בכל זאת רמת חיוב היא שונה.

היו שרצו להכניס את ההבנה הזו, המחלקת בין רמות חיוב שונות, לתוספות במגילה (ד' ע"א ד"ה שאף הן):

"פירש רשב"ם, שעיקר הנס היה על ידן: בפורים על ידי אסתר, בחנוכה על ידי יהודית, בפסח שבזכות צדקניות שבאותו הדור נגאלו. וקשה, דלשון 'שאף הן' משמע שהן טפלות, ולפירושו היה לו לומר 'שהן'? לכך נראה לי שאף הן היו בספק דלהשמיד ולהרוג, וכן בפסח שהיו משועבדות לפרעה במצרים, וכן בחנוכה הגזירה היתה מאד עליהן."

לאמיתו של דבר, נראה שהתוספות אינם מתייחסים לשאלת רמת החייב, האם היא שונה בין גברים לנשים, אלא לשאלת סיבת החייב וטעמו בלבד. גם אם מלשון "אף הן" עולה שנשים טפלות, ומכאן שהן היו שותפות רק בגזירה, ולא בנס עצמו - עדיין ייתכן שרמת החייב שלהן זהה לחלוטין לזו של הגברים. מהראב"ה, לעומת זאת, כפי שראינו, עולה ש"אף הן היו באותו הנס" הוא מחייב בעל רמת-חייב נמוכה יותר.

ייחודיות מצנת נר חנוכה

האפשרות השלישית שהעלינו לעיל הייתה שנר חנוכה היא המצווה החריגה, ודווקא בה חיובם של הגברים והנשים זהה. מה הסברא לומר כך?

1. דיני נר חנוכה זהים לדיני מקרא מגילה, ואם נשים יכולות להוציא גברים ידי חובת מגילה - הן גם יכולות להוציא אותם ידי חובת נרות חנוכה.

2. באופן כללי, נשים יכולות להוציא גברים ידי חובתם, שהרי "אף הן היו באותו הנס". מצנת מקרא מגילה היא חריגה, מסיבה מסויימת, ונשים אינן יכולות להוציא בה את הגברים.

3. רמת החייב משום "אף הן היו באותו הנס" היא נחותה, ובאופן כללי נשים אינן יכולות להוציא גברים ידי חובתם, אך הדלקת נר חנוכה היא מצווה חריגה (משום מה), ונשים יכולות להוציא בה גברים.

את הכיוון הראשון ראינו ברמב"ם, ופשוט להבין מדוע להשוות בין מקרא מגילה לבין הדלקת נרות חנוכה.

מצנת מקרא מגילה חריגה

נפנה עתה לדון באפשרות השנייה: מדוע לומר שמקרא מגילה היא מצווה חריגה ביחס לשאר המצוות?

התוספות במסכת סוכה בדף ל"ח בע"א (ד"ה באמת) כותבים:

"משום דרבים - זילא בהו מלתא, דהרי מגילה, דנשים חייבות בה, ופירש בעל הלכות גדולות דאין נשים מוציאות את הרבים ידי חובתן במגילה."

בקריאת המגילה קיים פן בעייתי של כבוד הציבור. לפי ההבנה הזו בדברי הבה"ג, נראה שאישה יכולה לקרוא מגילה עבור גבר יחיד, שהרי במקרה זה לא קיימת בעיית כבוד הציבור.

אם נבין כך, נרות חנוכה מודלקים בד"כ במסגרת משפחתית, ולא במסגרת ציבורית, ולכן אישה תוכל להוציא גבר ידי חובת הדלקת הנרות.

הסמ"ג טען אף הוא שמצנת מקרא מגילה היא חריגה, אך מסיבה שונה. לדעתו, אישה יכולה להוציא גבר בהדלקת נרות חנוכה אך לא בקריאת מגילה כי קריאת המגילה היא כמו קריאת התורה, שהאישה אינה יכולה להוציא בה את האיש. לא לגמרי ברור מדוע הסמ"ג משווה בין שתי הקריאות, אך עולה מדבריו שאישה לא תוכל להוציא גבר בקריאת מגילה גם ביחיד.

ה"מגן אברהם" בסימן תרפ"ט עומד על היחס בין מקרא מגילה לבין נר חנוכה. הוא מביא את דברי הסמ"ג, ואומר:

"פירוש: ופסולות מפני כבוד הציבור, ולכן אפילו ליחיד אין מוציאות, דלא פלוג."

הנימוק של "כבוד הציבור" אינו מופיע בסמ"ג, אך המג"א ביקש לקחת את דבריו לכיוון דברי התוספות.

טעם נוסף לכך שמקרא מגילה היא מצווה חריגה עולה מההבנה המקובלת בדברי הבה"ג. לפי הבנה זו, תוכן החייב במקרא מגילה שונה מהותית בין גברים לנשים: גברים התחייבו במקרא מגילה, ואילו נשים התחייבו בשמיעת המגילה. לכן, אישה אינה יכולה להוציא גבר ידי חובת הקריאה, כי היא איננה מחויבת בכך.

אמנם, הבנה זו קצת קשה מלשון הגמרא, הקובעת כי "הכל חייבין במקרא מגילה", אינה מחלקת בין גברים לנשים ואינה מזכירה כלל חובה 'לשמוע מגילה'.

אפילו אדם שאינו אחד מבני הבית - יכול להוציא את בני הבית ידי חובתם, אם הוא מדליק בביתם. מהגר"ז משמע שדין זה אמור אפילו לשיטת הרמ"א, שכל אחד מבני הבית צריך להדליק לעצמו. לדעתו, המהדרין מן המהדרין לשיטת הרמ"א אין פירושו שיש חובת גברא על כל אחד ואחד, אלא שיש חובה שתהיה 'הדלקה' לכל אחד, ו'הדלקה' זו יכולה להיעשות גם ע"י אדם אחר.

לשיטת הגר"ז, שוב אפשר ליישם את דין "אשתו כגופר" לשיטת הרמ"א. דין זה אינו מבקש עתה לפטור את האישה מחובת גברא המוטלת עליה, אלא רק להגדיר את הדלקת האישה כ'הדלקה' של האישה.

כך או כך, דברי המהרש"ל רלוונטיים רק לנשים נשואות, ולא לבנות הרווקות הנמצאות בבית.

בנות רווקות

אחרונים שונים ניסו להציע מדוע נוהגים שבנות אינן מדליקות נרות חנוכה.

ה"עולת שמואל" (סי' ק"ה) מסביר שקיים הבדל ברמת החיוב של נשים, משום שרמת הנס הייתה שונה. לדעתו, רק הגברים היו חייבים למסור את נפשם, ולכן רק הם ניצלו ממוות בגזירות אנטיוכוס. ממילא, הנס של הגברים היה גדול יותר, רק הם קיבלו על עצמם את רמת המהדרין מן המהדרין, ורק עליהם מוטלת חובת הגברא. לעומת זאת, במקרא מגילה ובשתיית ארבע כוסות, שבהן הגזירה הייתה על נשים ועל גברים כאחד, הנס היה דומה ולכן גם רמת החיוב היא דומה. ה"עולת שמואל" תומך את דבריו בתוספות שהזכרנו לעיל, הקובע ששנים טפילות לגברים במצווה זו; אך כפי שהסברנו לעיל, נראה שהתוספות התייחסו לטעם המצווה, ולא לרמת החיוב.

טעם נוסף לכך ששנים אינן מדליקות מצאנו ב"כתב סופר". לדעתו, בימי קדם, כאשר היו מדליקים מחוץ לבית, נשים לא היו מדליקות משום בעיית הצניעות, ולכן גם אחר כך, כאשר התחילו להדליק בתוך הבית, המנהג הזה נשאר על כנו. על הסבר זה עולות כמה שאלות: ראשית - ברמה המציאותית, קשה להניח ששנים בתקופה העתיקה כלל לא יצאו מביתן. שנית - המהדרין מן המהדרין למנהג הרמ"א אינו נראה רק כמנהג יפה או כהחמרה טובה, אלא כעיקר המצווה, ולכן כל אחד שמדליק מברך. קשה להניח שחז"ל ביטל את עיקר המצווה ("נר לכל אחד ואחד") רק בגלל סיבה צדדית, שאישה לא הייתה יכולה בעבר לצאת לפתח ביתה.

היו אחרונים שניסו לתת תשובות נוספות, אך נראה שהסבריהם דחוקים.

שיטת ה"משנה ברורה"

בדברי ה"משנה ברורה" קיימת סתירה. בסימן תרע"א בסעיף ב' פוסק הרמ"א:

"ויש אומרים דכל אחד מבני הבית ידליק, וכן המנהג פשוט."

ה"משנה ברורה" בסעיף קטן ט' מביא את הטעם ש"אשתו כגופר":

ה"פרי חדש" מביא את דברי המרדכי, הדין בשם התוספות בדין של אדם המצוי מחוץ לעירו. הוא מצטט את הגמרא הקבועת שאכסנאי (אורח) יכול לסמוך על ההדלקה בביתו, ומסביר שהסיבה לכך היא שהקלו בנר חנוכה.

מדוע הקלו במיוחד בנר חנוכה? הגר"ד סולובייצ'יק הסביר שבנר חנוכה המצווה היא "נר איש וביתו" - חובה על הבית, בניגוד לשאר המצוות של 'פרסומי ניסא', בהן המצווה לעשות פעולה מסויימת מוטלת על כל אחד ואחד. מניסוח הדברים ("נר איש וביתו") משמע שאפילו אין חובה שמישהו מבני הבית ידליק בפועל, ודי בכך שמישהו ידליק בבית, אף אם הוא אינו מיושבי הבית. החובה הבסיסית היא שיהיה נר דלוק בבית, וחובת האדם נכנסת לתמונה בכך ש"הדלקה עושה מצווה".

על פי זה, הגמרא הקבועת שחרש, שוטה וקטן אינם יכולים להדליק - משמעותה שהם אינם יכולים ליצור את המציאות של 'נר דולק' בבית. לא כל נר שדולק נחשב ל'נר דולק' לעניין הדלקת נרות חנוכה, ונר שהודלק ע"י חרש, שוטה וקטן - אין יוצאים בו ידי חובה. מכאן, שהדין לעיל נושא אופי אחר לחלוטין: אין צורך לברר האם אישה יכולה להוציא גבר ידי חובתו, אלא רק האם אישה יכולה ליצור מציאות של 'נר דולק' בבית, והגבר יוצא מאליו ידי חובתו.

הדלקת נשים במקום שגברים מדליקים

המנהג הנפוץ הוא ששנים אינן מדליקות נרות חנוכה. אף בקהילות אשכנז, בהן כל אחד מבני הבית מדליק נרות לעצמו, המנהג הוא ששנים אינן מדליקות.

נוהג זה רחוק מלהיות פשוט, שהרי מהגמרא עולה במפורש שאף נשים חייבות, ומדוע ישתנה דינן מהגברים? שאלה זו נידונה בכמה מן האחרונים, שניסו ליישב תמיהה הזו. כמובן שלמנהג הספרדים, שרק בעל הבית מדליק את הנרות, שאלת חיוב הנשים כלל אינה עולה.

איש ואשתו

המהרש"ל (תשובה פ"ח) קובע שאיש ואשתו יוצאים ידי חובה בנר אחד, ולכן אישה נשואה אינה צריכה להדליק. אמנם, המהרש"ל אינו מתייחס לשאלה מי ידליק - הגבר או האישה; וכן הוא כותב את דבריו ביחס לשיטת הרמב"ם. לדעת הרמב"ם, כידוע, בעל הבית מדליק נרות כמניין כל בני ביתו, והמהרש"ל קובע שלאיש ולאשתו מספיק נר אחד.

האם ניתן להשליך את דברי המהרש"ל על שיטת הרמ"א, שכל אחד מבני הבית מדליק לעצמו? לכאורה, הדרך הפשוטה להבנת הרמ"א היא שהמצווה הבסיסית מוטלת על הבית ("נר איש וביתו"), אך המהדרין מן המהדרין נוהגים להטיל חובת גברא על כל אחד ואחד, ולכן כל אחד מדליק ומברך. אם מבינים כך את הרמ"א, קשה להשליך עליהם את דברי המהרש"ל. גם אם העיקרון "אשתו כגופר" קובע שהאיש ואשתו נחשבים ל'בן בית' אחד, קשה להבין ממנו שאישה פטורה מחובת גברא המוטלת עליה.

הגר"ז דן בחיבורו על הרמב"ם באריכות בנושא הדלקת נרות החנוכה, והוא משלב בדבריו חידוש מרחיק לכת. לדעתו,

"לבד מאשתו, דהיא כגופו."

לעומת זאת, המחבר פוסק בסימן תרע"ה בסעיף ג':

"אשה מדלקת נר חנוכה, שאף היא חייבת בה."

ה"משנה ברורה" שם בסעיף קטן ט' מביא טעם אחר, שהנשים טפלות לגברים במצווה זו:

"ואפילו איש יכול לעשות אותה שליח להוציא... מכל מקום, אשה אינה צריכה להדליק, דהוין רק טפלות לאנשים¹. ואם רוצות להדליק - מברכות, דהוי כשאר מצנת עשה שהזמן גרמא דיכולות לברך."

להלכה, נהוג בהרבה בתים שנשים אינן מדליקות נרות חנוכה. בבית הגר"ד זצ"ל היה נהוג שנשים מדליקות, וכך אני נוהג בביתי. כפי שראינו, פשטות הדין היא שנשים צריכות להדליק כגברים (מצד ה'מהדרין מן המהדרין'), ומי שסובר שדינן שונה - עליו הראיה.

• ..... •
• כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תשס"ה •
• עורך: אביעד סוקולובר •
• ..... •
• בית המדרש הירטואלי שלידי ישיבת הר עציון •
• <http://www.etzion.org.il> האתר בעברית: •
• <http://www.vbm-torah.org> האתר באנגלית: •
• ..... •
• משרדי בית המדרש הירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 •
• דואל: office@etzion.org.il •
• ..... •

1 ברור שאין כוונת ה"משנה ברורה" להתוות יחס כללי לנשים, כטפלות לגברים, אלא רק לציין את היחס שבין רמות החיוב של שניהם.